

İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
e-ISSN: 2147-6152
Yıl 10, Sayı 25, Ocak 2021

Makale Adı /Article Name

Serhat İllerinin Rekreasyon
Kaynaklarının Değerlendirilmesi:
Tripadvisor Örneği

Evaluation of Recreation Resources of
Serhat Provinces: The Case of
Tripadvisor

Yazar

Nilgün DEMİREL

Dr. Öğr. Gör., İğdır Üniversitesi, İğdır Meslek Yüksekokulu
nilgundemirel90@hotmail.com ORCID: 0000-0003-2407-9932

Koray ÇAMLICA

Dr. Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Fakültesi
koraycamlica@nevsehir.edu.tr ORCID: 0000-0003-0746-285X

Yayın Bilgisi

Yayın Türü: Araştırma Makalesi

Gönderim Tarihi: 07.11.2020

Kabul Tarihi: 10.01.2021

Yayın Tarihi: 29.01.2021

Sayfa Aralığı: 574-597

Kaynak Gösterme

Demirel, Nilgün; Çamlıca, Koray (2021). "Serhat İllerinin Rekreasyon Kaynaklarının Değerlendirilmesi: Tripadvisor Örneği", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 25, s. 574-597.

(Bu makale, yazar beyanına göre, TR DİZİN tarafından öngörülen "ETİK KURUL ONAYI" gerektirmemektedir.)

ÖZ

Araştırmanın amacı Serhat illerinin (TRA2 Bölgesi: Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) rekreasyon kaynaklarının turist deneyimi doğrultusunda değerlendirilmesidir. Tripadvisor seyahat platformu üzerinde paylaşılan yorumlarda rekreasyon alanları iller bazında, *etkinlikler ve turlar, müzeler, açık hava aktiviteleri, doğa ve parklar, turistik ve simgesel mekanlar, olumsuz yönler* alt temaları ile değerlendirilmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden durum araştırması ve fenomenolojik (betimsel) araştırma deseni tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak Tripadvisor web sitesi üzerinde illerin isimlerine göre tarama yapılarak “yapılacak şeyler” sekmesinden rekreasyon alanlarına ve onlara ait Türkçe yorumlara ulaşılmıştır. Platform üzerinde 4 ildeki 33 rekreasyon alanından toplam 1624 yorum elde edilmiş ve derlenmiştir. Analiz edilmesi için dört ayrı belge şeklinde yazılım projesi olarak tanımlanmıştır. Analiz stratejisi olarak içerik analizi uygulanmıştır. Güvenilirlik ve geçerlilik dikkate alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Akran incelemesi ve sorgulaması ile araştırma dışarıdan kontrol edilmiştir. Güvenilirlik için kodlama sürecinde kodlanan paragraflar, cümleler, ana tema ve alt temalar karşılaştırılarak kodlayıcılar arası görüş birliği sağlanmıştır. Araştırmada Kars ilinin rekreasyon kaynaklarının kullanıcılar tarafından çok fazla değerlendirildiği ve bu değerlendirilen kaynaklar içerisinde en fazla turistik ve simgesel yerlerin ön plana çıktığı sonucuna varılmıştır. Olumsuz yönlerin

ABSTRACT

The aim of the research is to evaluate the recreation areas of Serhat provinces (TRA2 region: Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) in line with the tourist experience. In comments shared on the Tripadvisor travel platform, recreation areas were evaluated on a provincial basis, with sub-themes of events and tours, museums, outdoor activities, nature and parks, touristic and symbolic locations, negative aspects. In the research, case study and phenomenological (descriptive) research pattern were preferred from qualitative research methods. Criteria sampling method was used from purposeful sampling methods. As a data collection method, the Tripadvisor website was scanned according to the names of the provinces and the “things to do” tab was accessed from the recreation areas and their Turkish comments. A total of 1624 comments were obtained and compiled from 33 recreation areas in 4 provinces on the Platform. It is defined as a software project in the form of four separate documents for analysis. Content analysis was applied as an analysis strategy. Analyses were carried out taking into account reliability and validity. By peer review and inquiry, the research has been externally controlled. For reliability, the coded paragraphs, sentences, main theme and sub-themes were compared to provide consensus among coders. In the study, it was concluded that the recreation resources of Kars province were highly evaluated by users and that the most touristic and symbolic locations, came to the fore in these evaluated resources. In Kars province, where negative aspects are often noted, restoration work is insufficient and the

sıklıkla belirtildiği Kars ilinde restorasyon çalışmalarının yetersiz kaldığı ve Ani Antik Kenti çevresinin turizm potansiyeline yönelik değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Kullanıcıların en az değerlendirdiği il ise Iğdır olarak saptanmıştır. Ardahan ilinde Çıldır ve Ağrı İlinde İshak Paşa Sarayı en çok rağbet gören yerlerdir.

Anahtar Kelimeler: Rekreasyon, Rekreasyon kaynağı, Serhat İlleri

environment of the ancient city of Ani should be evaluated for the tourism potential. The least evaluated province by the users was identified as Iğdır. Cıldır in Ardahan province and Ishak Pasha Palace in Ağrı province are the most popular places.

Keywords: Recreation, Recreation resources, Serhat Provinces

Giriş

Birçok disiplini içerisinde barındıran rekreasyon kavramı farklı şekillerde tanımlansa da genellikle boş zamanın değerlendirilmesi olarak ifade edilmektedir. Karaküçük (2005)'e göre boş zaman, “kişinin çalışmadığı, yaşam zorunluluklarının ve biçimsel görevlerinin dışında kalan ve kişinin kendi isteği yönünde harcayabileceği zamandır”. Altunkasa ve Uzun (1991)'a göre rekreasyon; insanların boş zamanlarında, hayatın sıkıcı, düzenli ve sıradan geçen zamanlarının etkisinden uzaklaşmak, dinlenmek ve güzel zaman geçirmek amacıyla gerçekleştirdikleri çeşitli faaliyetleri içermektedir. Koç (1991) ise rekreasyonu; serbest zamanlar içinde gerçekleştirilen, bireyin kendi isteği ve içsel motivasyonu ortaya çıkan, bireyi düşünsel ve fiziksel yönden yenilemeyi amaçlayan; bireyin toplumsal, ekonomik, kültürel olanakları ve yaşadığı toplumun yapısı ile bağımlı olarak yaptığı etkinlikler bütünü olarak tanımlamaktadır.

Rekreasyon kaynağı; ise Jenkins ve Piagram (1999)'a göre, rekreasyonel faaliyetler için gerekli olanakları sağlayan doğal ve kültürel çevre unsurları olarak tanımlanmaktadır. Bir alanın rekreasyon kaynağı olarak değer kazanabilmesinde o alanın çeşitli rekreasyonel faaliyetlere yönelik doğal ve kültürel niteliklere sahip olmasının yanında onu deneyimleyen kişilerin isteklerini karşılayabilmesi de oldukça önemlidir. Öte yandan; yanlış planlama kararları, plansız uygulamalar ve faaliyetler ile yanlış kullanımlar rekreasyon kaynağı niteliğindeki bazı alan ve kaynakların zarar gördüğü de bilinmektedir (Bozkurt, 2016). Kaynakların doğru şekilde dizayn edilerek olası zararların en aza indirilmesi için ise geçmiş deneyimler

oldukça önemli veriler olarak kullanılabilir. Bu anlamda, geçmiş deneyimler, bir destinasyonun ya da rekreasyon alanının /kaynağın ne şekilde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Rekreasyon kaynaklarındaki ziyaretçi sayısını anlamak, kaynağın yönetimi ve pazarlaması için çok önemlidir (Buckley, 2009). Örneğin, turist sayısındaki artış, çevre üzerinde baskı, kaynak tüketimi, kirlilik, erozyon, habitat kaybına neden olabilmektedir (Holden, 2003). Bununla birlikte yeşil alanlar, kültürel kaynaklar, milli parklar gibi rekreasyon kaynaklarının, rekreasyonel değerini değerlendirmek için ziyaretçi oranlarının izlenmesi önemlidir (Edwards, vd., 2011; Neuvonen vd., 2010).

Bir alanı ziyaret eden insanların bu alanları nasıl değerlendirdiklerine ve bu alanlara ilişkin deneyimlerine ise online kanallar aracılığıyla ulaşmak mümkündür. Online kanallar, bir kişinin tercih ettiği varış noktasının, memnuniyetinin, yeniden ziyaret etme niyetinin, fayda ve motivasyon algılarının, harcanan para miktarının ve kalış süresinin (Henkel vd., 2006) tespit edilmesinde ve rekreasyon alanlarına ilişkin deneyimleri hakkında bilgilerin elde edilmesinde yardımcı olmaktadır. Böylece, kişilerin deneyimlerine ilişkin yaptıkları online yorumlar aracılığıyla rekreasyon alanlarının değerlendirilebilmesi mümkün olmaktadır. Bu kanallardan biri olan Tripadvisor ise kolay bilgi erişimi sayesinde kişilerin rekreasyon alanlarını nasıl değerlendirdiklerine ilişkin araştırmacılara önemli ipuçları sunmaktadır.

Tripadvisor, dünyanın en büyük seyahat platformu olarak kendini tanımlamakta her ay yaklaşık 463 milyon gezgine seyahatlerini geçirmeleri için yardımcı olmaktadır. Dünyanın farklı ülkelerindeki gezginler, Tripadvisor uygulaması ve sitesi sayesinde 8,6 milyon konaklama yeri, hava yolu şirketi, gemi seyahati, deneyim ve restoran hakkında 859 milyondan fazla görüşe ve yoruma yer vermektedir. Gezginler için planlama sürecinde veya seyahat sırasında; uçak bileti alımında, otel bulmada ve gemi seyahatinde düşük fiyatları karşılamaktadır. Tripadvisor gezilecek popüler yer ve turlarda rezervasyon yaptırmak, restoranlarda masa ayırtmak için tercih edilmektedir. 28 dilde ve 49 pazarda hizmet veren Tripadvisor, turistler için vazgeçilmez bir rehber niteliğindedir ([Tripadvisor](#), 2020). Bu doğrultuda, araştırmanın temel amacı, Serhat illerinin (TRA2 Bölgesi: Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) rekreasyon kaynaklarını online bir seyahat platformu olan Tripadvisor'da ki turist yorumları aracılığıyla değerlendirmektir.

Serhat İlleri ve Rekreasyon Kaynakları

Serhat illeri olarak adlandırılan, Doğu Anadolu Bölgesi'nin alt düzeyi olan TRA2 bölgesi Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerini kapsamaktadır (Bayat, 2017). Bölge 30.193 km²'lik alana sahiptir ve Türkiye yüzölçümünün %3,8'ni kaplamaktadır. Doğusunda Ermenistan, batısında Erzurum, güneyinde Bitlis ve Van, kuzeyinde Gürcistan güneybatısında Muş, güneydoğusunda İran ve Nahcivan, kuzeybatısında Artvin yer almaktadır (Özgündüz, 2016). Bölgenin yüzey şekillerinde dağlar, platolar, yaylalar, ovalar ve nehirler geniş yer tutmaktadır. Bölge'nin rakımı 805 m (Dilucu Ovası) ile 5.137 m (Ağrı Dağı) arasında değişmektedir. Türkiye'nin en yüksek volkanik kütleleri olan Ağrı, Süphan, Tendürek dağları ile Allahuekber ve Yalnızçam sıradağları bu bölgede yer almaktadır. Bölge doğusunda Ermenistan, güneydoğusunda İran ve Nahcivan, güneyinde Bitlis ve Van, güneybatısında Muş, batısında Erzurum, kuzeybatısında Artvin ve kuzeyinde Gürcistan ile çevrilidir. Serhat illerinin Gürcistan, Nahcivan-Azerbaycan, İran ve Ermenistan ile sınırı olması nedeniyle önemli bir konumda bulunmaktadır (Serhat Kalkınma Ajansı, 2020). Serhat illeri hem coğrafi konumu hem de tarihi geçmişi sebebiyle kültürel değerler bakımından çeşitlilik arz etmektedir. Kafkasya, İran ve Türkiye motiflerini bir arada sunan bu bölge Malakanlar'dan kalma gelenekler ile kültürel çeşitliliklere katkılar sunmaktadır (Özgündüz, 2016).

Temel olarak bölgenin rekreasyon kaynaklarına bağlı olarak en çok turist çeken ilinin Kars olduğu bilinmektedir. Ağrı ili nispeten daha az turist çekmektedir. Iğdır'ın sınır komşusu Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ve İran'dan günübirlik ve alışveriş amaçlı ziyaret edildiği saptanmıştır. Ardahan'ın ise, rekreasyon kaynaklarının azlığı sebebiyle turistik anlamda yoğun olmayan bir il olduğu görülmekte olup ziyaret eden misafirlerin pek çoğunun da akraba ziyareti veya sınır ticareti nedeniyle bölgeye uğradığı göz önünde tutulmalıdır. Oranlar çok yüksek olmamakla birlikte ziyaretçi sayıları komşuluk ilişkileri dolayısıyla Azerbaycan, Gürcistan ve İran vatandaşları üzerinde yoğunlaşmaktadır (Serhat Kalkınma Ajansı, 2020).

Ağrı illinde Diyardin kaplıcaları, İshakpaşa Sarayı, Nuh'un Gemisi'nin izleri, meteor çukuru, Balık Gölü, Ahmed-i Hani Türbesi rekreasyon kaynakları olarak belirtilmektedir (Ağrı İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020). Ardahan ilinin sahip olduğu coğrafik yapı doğa yürüyüşlerine ve tırmanışlara elverişlidir. Hanak ve Posof ormanları, Yalnızçam yaylaları, Göle yürüyüş bakımından ildeki en önemli rekreasyon kaynaklarıdır. Çıldır Gölünün üzerinde atlı kızaklarla yapılan etkinlikler ve olta balıkçılığı da önemli faaliyetler arasındadır (Ardahan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020). Iğdır ilinin en önemli rekreasyon kaynağı ise Ağrı Dağı olarak belirtilmekte, günümüzde aktif olmamakla birlikte özellikle Ağrı Dağı tırmanışı önemli bir faaliyet olarak gerçekleştirilebilmektedir (Iğdır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020). Kars ilinde ise Ani Antik Kenti, Ebul Hasan-ı Harakani türbesi, Kars Kalesi, Sarıkamış'ın Sarıçam Ormanları ve kış turizmi merkezi, Allahu Ekber dağları, Boğatepe Köyündeki Peynir Müzesi, Arkeoloji Müzesi ve Kafkas Cephesi Harp Tarihi Müzesi önemli rekreasyon kaynakları olarak sıralanmaktadır (Kars İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020). Kültürel faaliyetler, etkinlikler ve turlar da önemli rekreasyon kaynakları olarak varsayılmaktadır. Serhat illerindeki kültürel faaliyetler ve etkinlikler, Kars Âşık Şenliği, Atatürk'ün İzinde ve Gölgesinde Damal Şenlikleri, Ardahan rahvan at yarışları, Iğdır Kayısı Festivali ve Ardahan Bal Festivali olarak çeşitlenmekte ve ilgi uyandırmaktadır. Sürekliliği olmayan festival olarak ise Kars Kafkas Altın Kaz Film Festivali olarak bilinmektedir (Özgündüz, 2016).

Serhat illerinde, rekreasyon kaynaklarına bağlı olarak gerçekleşen birçok turizm faaliyeti bulunmaktadır. Kaynaklara göre mevcut turizm potansiyeli olarak kış turizmi, sportif olta balıkçılığı, inanç turizmi, dağcılık ve trekking, mağara turizmi, yayla turizmi, golf turizmi, av turizmi, foto safari aktiviteleri, sağlık turizmi, kuş gözlemciliği, ekoturizm, agro turizm, kamping, kano ve rafting, yaban hayatı gözlemciliği, yamaç paraşütçülüğü, atlı doğa sporları, buz sporları gibi çok sayıda alternatif turizm türlerinin gerçekleştirilmesine elverişli bir yapıda olduğu düşünülmektedir (Işık ve Çalkın, 2016). Birçok turizm türüne ev sahipliği yapabilecek Serhat illerinde rekreasyonel faaliyetlerin geliştirilmesi için rekreasyon kaynaklarının ve turist beklentilerinin doğru analiz edilmesi gerekmektedir. Turist deneyimleri vasıtasıyla Serhat illeri rekreasyon kaynaklarının değerlendirilmesini

amaçlayan bu çalışma özellikle yerel yönetimlere, kalkınma ajanslarına ve sektör temsilcilerine kaynak niteliğinde olacağı varsayılmakta ve bu bakımdan çalışmanın önemli olduğu düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Serhat illerinin rekreasyon alanlarının, Tripadvisor platformu üzerinde yapılan turist yorumlarıyla değerlendirilmesi için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmanın temel özelliği, bireylerin gerçeği, sosyal dünyalarıyla etkileşimleri içinde nasıl inşa ettiği üzerine yoğunlaşmasıdır. Nitel araştırmanın bir diğer özelliği ise bir fenomenin anlamını, fenomenlere katılanlara göre anlamaya çalışmaktır (Merriam, 2015). Fenomenoloji, belli bir süreçte veya olayda katılımcıların nasıl bir deneyim yaşadıklarını vurgulayan ve bunu açıklamaya çalışan bir araştırmadır (Sart, 2017). Durum çalışması, gerçek yaşamın, güncel bağlam ya da ortamın içindeki bir durumun araştırılmasını gerekli kılan yaklaşımdır (Yin, 2003). Aynı zamanda durum çalışması, sınırlı bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesi olarak tanımlanmaktadır (Merriam, 2015). Durum araştırması ve fenomenolojik (betimsel) araştırma deseninin tercih edildiği bu araştırmada, Serhat illerindeki hem rekreasyon alanlarının durumu hem de rekreasyon kaynağı olgusuna ilişkin kullanıcı deneyimleri değerlendirilmektedir. Araştırmanın örneklemini Tripadvisor’da bahsedilen Serhat illerinin rekreasyon alanları oluşturmaktadır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede temel anlayış önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların belirlenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Veri toplama yöntemi olarak Tripadvisor web sitesi üzerinde illerin isimlerine göre tarama yapılarak “yapılacak şeyler” sekmesinden rekreasyon alanlarına ve onlara ait Türkçe yorumlara ulaşılmıştır. Platform üzerinde 4 ildeki 33 rekreasyon alanından toplam 1624 yorum elde edilmiş ve kelime hataları giderilerek derlenmiştir. Analiz edilmesi için dört ayrı belge şeklinde MAXQDA (demo) projesi olarak tanımlanmıştır. Analizlerin gerçekleştirilmesi için 6 alt tema belirlenmiş ve kod sistemine tanımlanmıştır. Alt temaları oluşturmak için Tripadvisor’un web sayfasında “yapılacak şeyler” sekmesinden ve alanyazından faydalanılmıştır. Analiz stratejisi olarak içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizi, iletişim, gazetecilik,

sosyoloji, psikoloji ve iş dünyasında uzun bir kullanım geçmişine sahiptir (Neuendorf, 2017). İçerik analizi, metinsel, görsel ve sesli verilere uygulanacak kadar çok yönlüdür (Stemler, 2015). İçerik analizi, genel olarak iletişim içeriğinin nesnel, sistematik ve niceliksel tanımı ile ilişkili bir sosyal bilim yöntemidir. İletişim medyası olarak, web siteleri ve web sayfaları içerik analizine katkıda bulunmaktadır. Bireysel, kişilerarası, organizasyonel veya büyük kitlelere hitap eden çevrimiçi ve büyük çaplı verileri içinde bulundurması ve kolay erişilebilir olması sebebiyle son dönemlerde nitel araştırmalarda sıklıkla tercih edilmektedir (Herring, 2010).

Araştırmada güvenilirlik ve geçerlilik dikkate alınarak analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın geçerliliğini tehdit eden yanlılık ve tepkisellik sorunlarını (Maxwell, 2018) ortadan kaldırmak için akran incelemesi ve sorgulaması ile araştırma dışarıdan kontrol edilmiştir. Nitel araştırmalarda güvenilirlik genellikle veri setlerinin birden fazla kodlayıcının cevaplarındaki ve kodlamalarındaki kararlılığı ifade etmektedir (Creswell, 2018). Bunun için kodlama sürecinde kodlanan paragraflar, cümleler, ana tema ve alt temalar karşılaştırılarak kodlayıcılar arası görüş birliği sağlanmıştır.

Analiz ve Bulgular

Elde edilen nitel veriler derlenerek kelime hatalarından arındırılmış ve MAXQDA projesi olarak tanımlanmıştır. Araştırmanın kavramsal analizini yapmak amacıyla öncelikle sözcüksel tarama gerçekleştirilmiştir. Bunun için “kelime bulutu” yapılarak kelime frekansları sunulmuştur. Ardından ana temalar olan illere ait alt temalara ilişkin yüzde ve frekanslar değerleri görselleştirilerek özetlenmiştir. Ana temalar ve onların alt temalarına ilişkin çapraz tablo ile karşılaştırmalı analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Tüm analizler Tablo 1’de yer alan ana ve alt temalar doğrultusunda MAXQDA kod sistemine tanımlanmış olarak analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Tablo 1: Ana Tema ve Alt Temalara İlişkin Açıklamalar

Ana Temalar (Şehirler)	Alt Temalar	Açıklamalar

Ağrı	Etkinlikler ve Turlar	Şehirde turistin hizmetine sunulan etkinlikleri ve seyahat acenteleri tarafından düzenlenen turları ifade etmektedir.
	Müzeler	Şehirde gezip görülebilecek etnografya müzesi, harp müzesi, şehit Türkler müzesi, peynir müzesi, türbe gibi yerleri ifade etmektedir.
Ardahan	Açık Hava Aktiviteleri	Yürüyüş, kayak, şehir merkezi turu gibi aktiviteleri ifade etmektedir.
	Doğa ve Parklar	Doğada yapılan geziler, göl, dağ, milli park, şelale gibi doğal oluşumları ifade etmektedir.
İğdir	Turistik ve Simgesel Mekanlar	Herkes tarafından bilinen ve şehirlerin simgesi haline gelmiş saray, ören yeri, antik kent, kale gibi yerleri ifade etmektedir.
	Olumsuz Yönler	Rekreasyon alanlarının turist gözüyle değerlendirildiğinde ön plana çıkan eksiklikleri (restorasyon, alanların bakımsız olması, altyapı yetersizliği vb.) ifade etmektedir.
Kars		

Nitel verileri elde etmek için Tripadvisor web sayfası incelenmiş, iller tek tek aratılarak her bir il için yorumlar ve rekreasyon kaynakları listelenmiştir İllere ait yorum sayısı ve rekreasyon kaynakları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Tripadvisor Yorumlarına Göre Rekreasyon Kaynakları ve Yorum Sayıları

ŞEHİR	Yorum Sayısı	ŞEHİR	Yorum Sayısı

AĞRI	208	KARS	1286
İshak paşa sarayı	154	Ani Antik Kenti	492
Ağrı Dağı	30	Sarıkamış Kış Turizmi Merkezi	144
Ahmedi Hani Türbesi	5	Kafkas cephesi Harp Tarihi Müzesi	49
Nuh'un Gemisi Kalıntıları	10	Kars Kalesi	223
Buz Mağaraları	2	Ani Katedrali*	67
Urartu Kalesi	7	Havariler Kilisesi (Kümbet Camisi)	60
ARDAHAN	119	Kars Fethiye Camii	65
Çıldır Gölü	98	Kars Müzesi	54
Şeytan Kalesi	15	Harakani Türbesi	27
Yalnızçam Kayak Merkezi	2	Ebul Manucehr Camii*	23
Akyaka Bisiklet Turu	4	St . Gregory Kilisesi*	9
IĞDIR	11	Tigran Honents Kilisesi*	12
Kılıçlar Anıtı (Şehit Türkler Anıt Müzesi)	10	Aziz Prkich Kilisesi*	11
Haydar Aliyev Parkı	1	Evliya Cami	8

Ekümüze Zavot (Boğatepe Peynir Müzesi)	30
Susuz Şelalesi	2
Kuyucuk Gölü Doğal Hayatı Koruma Alanı	5
Kars Soğuksu Tabiat Parkı	2
Kilittaşı Kilisesi	1
Çamuşlu Köyü Kaya Resimleri	2

Tablo 2'ye göre en çok yorum Kars iline aittir. Kars ili hem arkeolojik alanlara sahip olması hem de tarihteki yeri ve önemi bakımından müzeler ve kaleye ev sahipliği yapması bakımından bölgenin en çok turist çeken ilidir. Kars ili içerisinde en çok dikkat çeken rekreasyon kaynağı 492 yorumla Ani Antik Kenti'dir. Fakat Ani Antik Kenti/ Arkeolojik alanı içerisindeki yapılar tek tek yorum eklenerek değerlendirilmiştir. Tablo'2 de * (yıldız) ile belirtilen yerler de yine Ani Antik Kenti içinde değerlendirilmektedir. Kars Kalesi (223), İshak Paşa Sarayı (154) ve Sarıkamış Kış Turizmi Merkezi (144) en çok dikkat çeken rekreasyon kaynakları arasındadır. Kars ilinin daha çok tercih edilmesi ve il hakkında daha fazla yorum yapılması Doğu Ekspresi'ne olan ilgi ile doğru orantılıdır. Önemli kış turizmi merkezi olması sebebiyle de Kars ili Serhat illeri arasında rekreasyon kaynakları bakımından bir adım öndedir.

Tablo 3: Ana ve Alt Temalara İlişkin Frekans Dağılımları

Kod Sistemi	Frekans
Kod Sistemi	820
Kars	601
Olumsuz Yönler	132
Etkinlikler ve Turlar	45
Müzeler	58
Açık Hava Aktiviteleri	45
Doğa ve Parklar	75
Turistik ve Simgesel Yerler	246
Iğdır	13
Olumsuz Yönler	3
Etkinlikler ve Turlar	0
Müzeler	8
Açık Hava Aktiviteleri	0
Doğa ve Parklar	2
Turistik ve Simgesel Yerler	0
Ardahan	79
Olumsuz Yönler	4

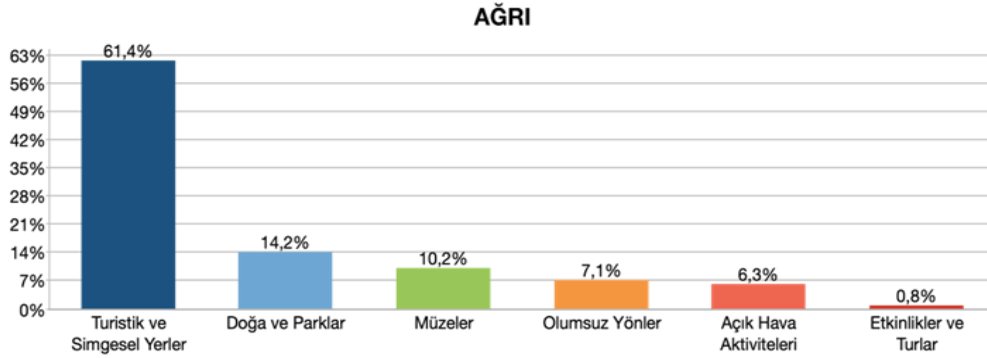
Etkinlikler ve Turlar	7
Müzeler	0
Açık Hava Aktiviteleri	33
Doğa ve Parklar	30
Turistik ve Simgesel Yerler	5
Ağrı	127
Olumsuz Yönler	9
Etkinlikler ve Turlar	1
Müzeler	13
Açık Hava Aktiviteleri	8
Doğa ve Parklar	18
Turistik ve Simgesel Yerler	78

Yorumlar tek tek incelenerek alt temalar kodlanmış ve Tablo 3'te sunulmuştur. Tripadvisor kullanıcılarının yorumlarına ilişkin toplamda 820 kod belirlenmiştir. Karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilen aynı alt temalara sahip illerde Kars ilinin “Turistik ve Simgesel Yerler” alt teması (246) ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte Kars ilindeki olumsuz yönler (132) sıklıkla değinilmiştir. Hakkında en az yorum yapılan il ise Iğdır olarak saptanmıştır.

rekreasyon

kaynağıdır.

Şekil 2: Alt Temalara İlişkin Yüzdeler

Ağrı ili rekreasyon kaynakları arasında “Turistik ve Simgesel Yerler (%61,4)” den İshak Paşa Sarayı’na Doğubayazıt sınırları içerisinde ev sahipliği yapmaktadır. İshak Paşa Sarayı, Topkapı Sarayı’ndan sonra en önemli saraylardan sayılmakta ve ziyaret edenlerin ilgisini çekmektedir. Buna ilişkin Tripadvisor kullanıcıları şu değerlendirmelerde bulunmuşlardır;

“İshak paşa sarayına bu ikinci gelişim. İnsan bu sarayı gördükten sonra mükemmelliğin sınırı nasıl zorlanır öğreniyor.” “Boram boram tarih kokan ülkemizin görülmeye değer büyüleyici yerlerinden biri İshakpaşa sarayı.”

Bir kısmı Ağrı sınırları içerisinde olan Ağrı Dağı, Iğdır ilinden ziyade Ağrı sınırları içerisinde ziyaret edilmiş ve değerlendirilmiştir. Doğa ve Parklar Alt Teması (%14,2) içinde değerlendirilen ve oldukça büyüleyici bir görseelliği olduğu düşünülen Ağrı dağı hakkında kullanıcıların değerlendirmeleri şu şekildedir;

“Hep hayalimdi gittim ve gördüm. Heybetli ve asil. Hele o devasa büyüklüğü. Mükemmel...bakmaya doyamadığım büyüklüğüne şaşır kaldığım bir yer”

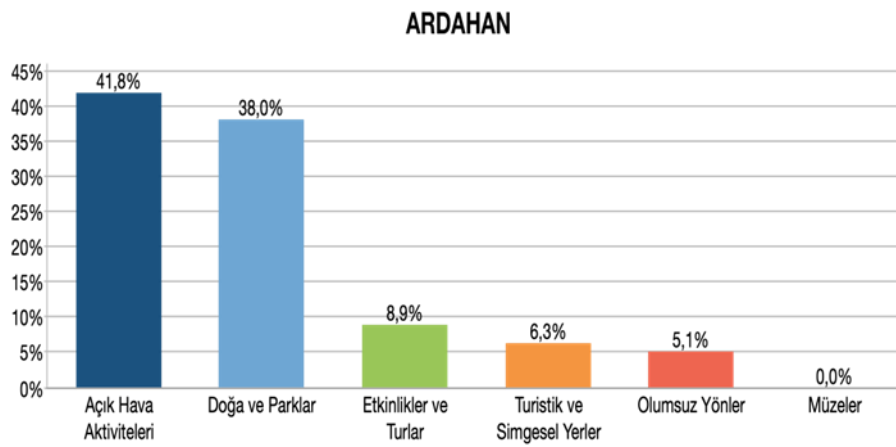
“Ağrı Dağının zirvesine çıkmak,3200 ve 4200 metrelerde kamp yapmak beni çok mutlu etti yaşamayanlara anlatmak zor, oradaki faaliyetler daha iyi organize edilebilir diye düşünüyorum, orda sanki bir sahihsizlik var.”

Tripadvisor kullanıcıları Ağrı Dağı’nın rekreasyonel alanlarının turizm potansiyelinin yüksek olduğunu ve bunun için çalışmaların yapılması gerektiğinden

bahsetmektedirler. Ağrı ili hakkında bahsedilen bir diğer yer “Müzeler” alt teması (%20,2) altında değerlendirilmiş olan Ahmed-i Hani türbesidir. Türbe özellikle bölge halkı tarafından yüksek bir ilgi ile ziyaret edilmektedir. Buna ilişkin katılımcı yorumları;

“Yakınında bulunan Kürtlerin ünlü düşünür ve edebiyatçılarından Ahmet Hani'nin türbesini de ziyaret etmeden dönmeyin.”

“Ahmed-i Hani türbesi ayrıca mistik bir hava katıyor” şeklindedir.

Şekil 3: Alt Temalara İlişkin Yüzdeler

Ardahan ili Gürcistan sınırında bulunan ve Tripadvisor’da belirtilmeyen rekreasyon kaynaklarına sahiptir. Fakat Tripadvisor’da en çok Çıldır Gölü ön plana çıkmaktadır. Kış aylarında donan gölde kızaklı ve atlı etkinlikler düzenlenmektedir. Kullanıcılar hem çıldır gölünün doğasından (%38) hem de açık hava aktivitelerinden (%41,8) bahsetmişlerdir. Bununla birlikte olumsuz yönler (%5,1) göze çarpmış ve bu durumu Çıldır gölünün çevresindeki yeme içme mekanlarına yönelik olarak dile getirmişlerdir. Çoğunlukla olumlu olan yorumlara örnekler;

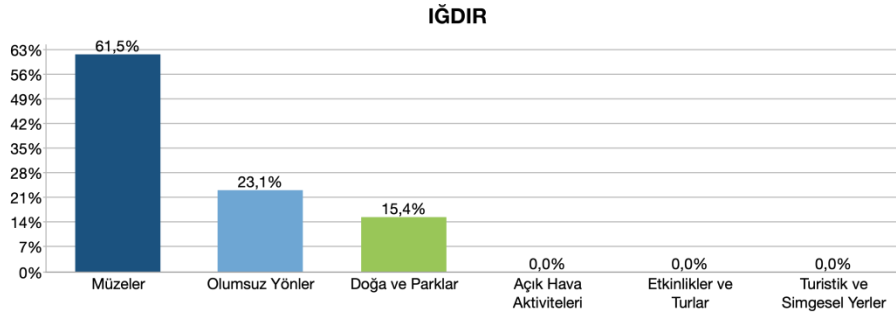
“Çıldır gölü etkileyici bir yer.”

“Donmuş bir alan göz alabildiğine. Buzun altında bir göl olduğuna inanmak gerçekten zor.. Uçsuz bucaksız bir beyaz düzlük... Gerçekten farklı bir tecrübe.. Kışın görülmesi gerekir.”

“Gerçekten de çok keyifliydi. İleride gözüken dağ eteklerindeki köyler resmen yağlı boya tablonun içinde geziniyormuş gibi hissettirdi. Kesinlikle ve özellikle kışın gelip görmelisiniz.”

“Çıldır Gölü'nün güney kıyıları Kars ili, batı – kuzey kıyıları Ardahan ili sınırlarında. Doğu Anadolu'daki en büyük ikinci göl olan Çıldır Gölü, kışın üzerinde yürüyüp, atlı kızaklar ile gezebileceğiniz bir buz kütesine dönüşüyor. 120 kilometrekare büyüklüğündeki Çıldır Gölü, Türkiye'de kışları tamamen donan tek gölümüz imiş.” şeklindedir.

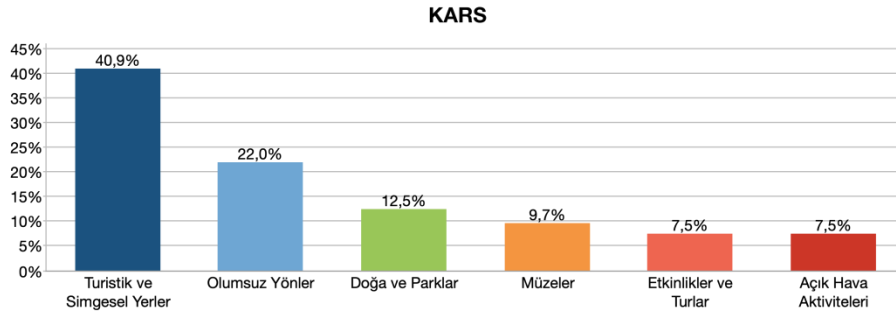

Şekil 4: Alt Temalara İlişkin Yüzdeler

Iğdır ili sahip olduğu konum itibarıyla üç ülkeye sınırı olan bir alan içerisinde. Verimli topraklara sahip olan ilde turizm faaliyetlerine kaynak olabilecek rekreasyon alanları yetersiz veya atıl kalmaktadır. Bu da gezginlerin ve turistlerin bu ili tercih etmemelerine neden olmaktadır. Şehirde, tek müze olan toplamda 8 (% 61,5) kodlamaya sahip Şehit Türkler Anıt Müzesi ziyaret edilebilecek yerlerdendir. Bununla ilişkili olarak Tripadvisor kullanıcısı şu şekilde bahsetmektedir;

“Buradaki Türkiye'nin en yüksek anıtı, her Türk vatandaşının soykırımı uğradığımızı kanıtlarıyla görebileceği milli duygularımızı ve vatanseverliğimizi hatırlayacağımız müze ve anıt görülmeli.”

Yine İğdır ilinde Tripadvisor’da belirtilmeyen rekreasyon kaynakları bulunmaktadır. Büyük Ağrı Dağı İğdır ilinin Aralık ilçesinden doğmakta, doğu tırmanış noktası bu ilçeden başlamaktadır. Harmandöven Kervansarayı, Koçbaşı Mezarlar ve Aras Nehri rekreasyonel faaliyetlere kaynak niteliğindedir (İğdır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2020). Tur güzergahlarında İğdır iline çok fazla zaman ayrılmaması ve/veya İğdır’ın tek başına bir çekim merkezi olmaması nedeniyle açık hava aktiviteleri, etkinlikler ve turlar, turistik ve simgesel yerlerden bahsedilmemiştir.

Şekil 2: Alt Temalara İlişkin Yüzdeler

Zengin tarihi geçmişi ve kültürü olan Kars İli, Urartulardan Ermenilere, Selçuklulardan, Osmanlıya, Ruslardan ve daha birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bu da kültürel mirasa yansımıştır. Coğrafi koşullar gereği birçok rekreasyon kaynağını da içerisinde barındırmaktadır. Turistik ve Simgesel Yerler (%40,9) alt temasına ilişkin bahsedilen yerlerden en önemlileri Ani Antik Kenti, Kars Kalesidir. Ani Antik Kenti yorumlara göre batıda Efes Antik Kenti ile eşdeğer görülmekte ve tüm ziyaretçilerin mutlaka deneyimlemesi gereken bir yer olarak bilinmektedir. Kars Kalesi ise manzarası bakımından oldukça ilgi uyandırmaktadır. Bununla birlikte daha çok Ani Antik Kenti’nde olumsuzluklardan (%22) bahsedilmiştir. Tabelaların eksik olması, uzun bir yol sonucu ulaşılmasına rağmen ihtiyaçların giderilebileceği (tuvalet, yeme içme yerleri) yerlerin yeterli olmaması dikkat çekmektedir. Ani Antik Kenti uzun süreli bir ziyareti içermektedir. Ancak her bir yapının restorasyonuna ilişkin olumsuz yorumlar tespit edilmiş ve antik kentte sprej boya kullanımı gibi vandalizm örneklerinin olduğu belirtilmektedir. Kültürel mirasın korunmasına

yönelik bilincin yüksek olduğu kullanıcı yorumlarında Ani Antik Kenti için bu olumsuzluklardan çoğunlukla bahsedilmektedir.

“Mutlaka görülmeli, hemen karşısında akan Arpaçay’la ayrılmış vadinin diğer tarafı Ermenistan. Hem doğası hem mimarisi harika...”

“Yüzyıllar öncesinde yaşanmış binlerce anının izlerini görebiliyorsunuz. İpek Yolu’nun bile geçtiği bu muhteşem yere sahip çıkılması ve hak ettiği değerin verilmesi en büyük tavsiyemdir.”

“Sur içindeki katedral yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya. Yapılara verilen çelik destekler içler acısı. Önemszenmeden yapılmış. İnşallah gerekli önlemler alınır da bu tarih yaşatılır.”

“Kültür bakanlığı bir şeyler yapmaya çalışmış ama yetersiz, en önemlisi tuvalet sorunu...”

Kars ili merkezinde yer alan Kafkas Cephesi Harp Tarihi Müzesi ise son dönemlerde ilgi görmekte olan yeni bir yapıdır. Daha önce Kanlı Tabya olan Kafkas Cephesi Harp Tarihi Müzesi’ne dönüştürülen müze ülkemizde interaktif müzeler arasında yer almaktadır (Türkiye Kültür Portalı, 2020). Bu müzeye ilişkin yorumlardan bir tanesi;

“Kars şehir merkezinde mutlaka görülmesi gereken müze, Kanlı Tabya ve Kırım Harbi ile ilgili açıklayıcı bilgiler ve canlandırmalar mevcut, müze bahçesinde Kazım Karabekir’in yolculuğunda kullandığı tren vagonu da sergilenmektedir. Vagonun içini de gezip görebilirsiniz” şeklindedir.

Doğa ve Parklara ilişkin değerlendirmeler (%12,5) Sarıkamış Kış Turizmi merkezine ilişkin olarak gerçekleşmiştir. Rekreasyon kaynağı olarak çok fazla olumsuzluğa yer vermeyen Sarıkamış Kış Turizmi Merkezi kar kalitesi ve ormanların varlığı bakımından hayranlık uyandırmaktadır. Aynı zamanda bir açık hava aktivitesi (%7,5) olarak değerlendirilen kayak sporu deneyimleyenlerin yorumlarına göre bir daha ziyaret etme motivasyonunu artırmaktadır. Buna ilişkin kullanıcı yorumları;

“Sarıçamların ortasında, Türkiye’nin doğasında böyle muhteşem bir kayak merkeziyle karşılaşacağımı hiç düşünmemiştim.

Orman içi olduğu için çok büyüleyici. Ağaçlar içinde olduğu için pistler rüzgardan ve hava koşullarından etkilenmiyor.” şeklindedir.

Kars ilinde dikkat çeken diğer yapılar ise Katherina Köşkü, Kars müzesi, Harakani Türbesi, Boğatepe Peynir Müzesi, Evliya Cami'dir.

Analizler sonucunda Serhat İllerinin rekreasyon kaynaklarının illerin tarihine, coğrafyasına göre değişiklik gösterdiği, bulunan kaynakların ise yeterince ilgi görmediği veya tanıtılmadığı sonucuna varılmıştır.

Sonuç

Rekreasyon kaynakları insanların boş zamanlarını değerlendirebilecekleri, eğlenceli vakit geçirebilecekleri spor etkinlikleri ve kültürel etkinlik amaçlarını gerçekleştirmeye olanak tanıyan alanlardır. Aynı zamanda şehrin turizm potansiyelinin belirlenmesinde ve turizmin geliştirilmesinde önemli çekicilik unsurlarıdır. Bireylerin boş zaman tercihlerini etkilemekte ve deneyimlerine olumlu veya olumsuz katkılar sunmaktadır. Olumlu ve olumsuz deneyimleri paylaşmak insanlığın geçmişten günümüze hemen hemen her gün gerçekleştirdiği bir durumdur. Rekreasyonel faaliyetler bağlamında bu olumlu deneyimlerin paylaşılması sayesinde rekreasyon alanlarını tercih eden kişiler tercihlerine somut kanıtlar bulmakta ve buna göre seyahatlerini planlayabilmektedirler. Aynı zamanda seyahat sonucu turist deneyimlerinden elde edilen olumlu veya olumsuz geri bildirimler sayesinde turizm endüstrisi içerisinde birçok şehir, otel, seyahat acentesi, restoran ve diğer turistik ürün bileşenleri sundukları hizmeti geliştirebilmektedirler.

Serhat illerinde rekreasyon kaynaklarının gelişimi için hizmet altyapısına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Turizm talebine zemin hazırlayan bu alanlar için özellikle kırsal turizm olanaklarına yönelik rekreasyon faaliyetleri planlanmaktadır. Özellikle Posof, Sarıkamış, Tuzluca, Kağızman, Çıldır, Taşlıçay ve Doğubayazıt'a yönelik girişimler desteklenmekte tanıtım ve farkındalık faaliyetleri planlanmaktadır (Serhat Kalkınma Ajansı, 2020). Fakat bölgede özellikle yerel halkın rekreasyon kaynaklarına yönelik girişimcilik fikirleri şimdilik yetersiz kalmakta, bunun desteklenmesi gerekmektedir. Ayrıca tüm paydaşların iş birliği halinde olması gerekmektedir. Yerel yönetimlerin dikkat etmesi gereken turist deneyimleri, özellikle rekreasyon kaynaklarına yönelik altyapı gelişiminin

oluşturulması ve bölgenin turizm gelişimi dolayısıyla kalkınması açısından önemlidir.

Turizm gelişimine katkı sağlamak için ele alınan bu çalışmada rekreasyon kaynaklarının Serhat illerinde belirli noktalarda, özellikle Kars ilinde yoğunlaştığı görülmektedir. Iğdır ilinin yeterli rekreasyon kaynağının olmaması il açısından olumsuz bir durumdur. Üç ülkeye sınır olması avantaj iken yeterli gelişimin sağlanamaması, rekreasyon kaynaklarının ön plana çıkarılmaması, ele alınması gereken bir konudur. Ağrı ilinde İshakpaşa Sarayı ülkemizde ve dünyada simge haline gelmiş fakat turist gözüyle restorasyon ve altyapı eksiklikleri bakımından olumsuz yorumlara maruz kalmıştır. Olumsuzlukların önüne geçebilmek için paydaşların projeler ile şehrin gelişimine katkı sağlamaları aynı zamanda yatırımların ve teşviklerin artırılması sağlanmalıdır. Rekreasyon yönetimi bağlamında eğitimlerin verilmesi özellikle illerdeki liselerde ve üniversitelerde etkinliklerle ve eğitimlerle bilinçlendirme çalışmaları gerçekleştirilmelidir. Ardahan ili ise Çıldır Gölü ile ün kazanmış ve özellikle kış aylarında turistlerin gözdesi olmuştur. Fakat Doğu Ekspresi'nin bu gelişimdeki payı büyüktür. Bölge bir bütün olarak ziyaret edilmekte ve gözde rekreasyon kaynaklarına turlarda ağırlık verilmektedir. Gerçekleşen bu kitlesel turlardan ziyade diğer rekreasyon kaynaklarının da kullanıma açılması ve tanıtılması bölgedeki turizmin özellikle kış mevsiminde yoğunlaşmasını azaltabilecektir. Diğer mevsimlerde de gerçekleştirilecek rekreasyonel faaliyetler turist beklentilerine göre geliştirilmelidir. Kars ili kültürel rekreasyon kaynakları ile tanınmakta aynı zamanda dünyadaki en önemli kış turizmi merkezlerinden birini sınırları içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca Baltık mimarisi, Ani, Kars Kalesi ve Kars müzesi ile ziyaret edenlerin zihninde yer etmektedir. Fakat Ani Antik Kentinin ihtişamına rağmen yeterince korunmamış olması Tripadvisor kullanıcılarının olumsuz tepkilerine yol açmıştır. Bununla birlikte altyapı hizmetlerinin yetersiz olması bu rekreasyon kaynağı için önlem alınması gereken konular arasındadır.

Serhat illerinin rekreasyon kaynakları bakımından birçok bölge içerisinde geri kaldığı düşüncesinin aksine yeterli yatırım ve tanıtımın yapılması gerektiği düşüncesi gündeme gelmelidir. Hem girişimcilerin hem de yerel yönetimlerin rekreasyon kaynaklarının geliştirilmesi, yenilenmesi ve korunması eylemlerine

ağırlık vermeleri gerekmektedir. Rekreasyon kaynaklarına bağlı olarak farklı turizm türlerinin geliştirilebileceği, bakir alanların kullanıma açılması ile bölge için sosyal ve ekonomik açıdan katkı sağlayacağı fikri düşünülmelidir. Böylece rekreasyon kaynaklarının gelişimi ile bu bölge özellikle ekonomik açıdan gelişebilecektir.

Sadece Serhat illerini kapsayan bu çalışmada Tripadvisor üzerinden elde edilen nitel veriler yüz yüze mülakatlar ile desteklendiğinde daha detaylı deneyimler elde edilebilir ve bölgenin rekreasyonel kaynakları derinlemesine incelenebilir. Ayrıca Iğdır, Ardahan, Kars ve Ağrı illeri tek tek değerlendirilerek hem nicel hem de nitel verilerle karma yöntem kullanılarak çalışma yapıldığında alanyazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Altunkasa, M. ve Uzun, G., 1991. Rekreasyonel Planlamada Arz ve Talep. Çukurova Üniversitesi Yayınları: 6-80, Adana.
- Bayat, G. (2017). Kişilik Özellikleri ile Tükenmişlik ve İş Doyumu Arasındaki İlişkiler: TRA2 Bölgesindeki Otel İşletmeleri Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. Atatürk Üniversitesi, Sosyaş Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı. Erzurum.
- Bozkurt, S.G., 2016. Gürün (Sivas) ilçesinin rekreasyon kaynaklarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi. Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University 66(1): 318- 328. DOI: 10.17099/jffiu.68635.
- Buckley, R. (2009). Parks and tourism. PLoS Biol, 7(6), e1000143. 11.
- Creswell, J.W. (2013). Qualitative Inquiry & Research Design Choosing Among Five approaches, Sage Publications çev.ed. Bütün, M., Demir, S.B. (2016). Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni. Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Edwards, D. et al. (2011). A theoretical framework to assess the impacts of forest management on the recreational value of European forests, Ecol. Indic. 11, 81–89.

- Henkel, R., Henkel, P., Agrusa, W., Agrusa, J., & Tanner, J. (2006). Thailand as a tourist destination: Perceptions of international visitors and Thai residents. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 11(3), 269–287.
- Herring, S. C. (2009). Web content analysis: Expanding the paradigm. In *International handbook of Internet research* (pp. 233-249). Springer, Dordrecht.
- Holden, A. (2003). *Environment and tourism*. Routledge.
- <https://agri.ktb.gov.tr/TR-95473/gezilecek-yerler.html>
- <https://ardahan.ktb.gov.tr/>
- <https://igdir.ktb.gov.tr/TR-55717/agri-dagi.html>
- <https://kars.ktb.gov.tr/TR-54896/yapmadan-donme.html>
- <https://tripadvisor.mediaroom.com/tr-about-us>
- <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/gezilecekyer/kafkas-cephesi-harp-tarihi-muzesi>
- Işık, C., ve Çalkın, Ö. (2016). Yerel halkın turizm algısı: TRA2 bölgesi analizi. *IUJEAS*, 1(2), 19-48.
- Jenkins M., Piagram J.J., 1999. *Outdoor Recreation Management*. Routledge, London.
- Karaküçük, S. (2005). *Rekreasyon boş zaman değerlendirme*. Basım. Ankara: Gazi.
- Koç, N., 1991. *AÜZF Peyzaj Mimarlığı Bölümü Rekreasyon Ders Notları*, Ankara.
- Maxwell, J. A. (2018). *Nitel araştırma tasarımı: Etkileşimli bir yaklaşım* (Çev. Ed. Çevikbaş, M.). Ankara: Nobel.
- Merriam, S. b. (2015). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook second edition. USA: Cleveland State University*. Sage Publications.

- Neuvonen, M., Pouta, E., Puustinen, J. & Sievänen, T. (2010). Visits to national parks: Effects of park characteristics and spatial demand. *J. Nat. Conserv.* 18, 224–229.
- Özgündüz, F. (2016). TRA2 Bölgesi Açısından Bölgesel/Yerel Kalkınma: Mevcut Durum Analizi, Sorunlar Ve Çözüm İçin Öneriler. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Bolu.
- Sart, G. (2015). Fenomenoloji ve yorumlayıcı fenomenolojik analiz. *Nitel Araştırma Yöntem, Teknik, Analiz ve Yaklaşımlar.*(Ed: Fatma Nevra Seggie ve Yasemin Bayyurt). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Serhat Kalkınma Ajansı, 2020. TRA2 Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) 2014-2023 Bölge Planı. E.T. 06.12.2020.
<https://www.serka.gov.tr/assets/upload/dosyalar/tra2-bolgesi-agri-ardahan-igdir-ve-kars-2014-2023-bolge-plani.pdf>
- Stemler, S. E. (2015). Content analysis. *Emerging trends in the social and behavioral sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource*, 1-14.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. K. (2003). *Case Study Research Design and Methods*. California: Sage Publications.